

Život a dílo Anny Danielové se zřetelem k jejímu profesnímu uplatnění v SCR, zejména v Komisi bývalých vězňů KT a Komisi žen

The life and work of Anna Danielová with regard to her professional career in UGR, namely in the Commission of former CC prisoners and in the Commission of women

Abstract

The article focuses on the historical personality of Anna Danielová (1921–1999). Based on archival research, it examines the prerequisites that the talented student applied first in her education and later in her professional career. A graduate of a business academy, she was employed in the civil service as an accountant and also as a personnel officer. The article explores the exceptional strength of Danielová's personal commitment with which she drew on her professional competencies to improve the quality of life of Romani people in Czechoslovakia. Danielová's life story is thus interconnected with other personalities among the Romani actors who have repeatedly opened a dialogue with the power structures of Czechoslovakia since the end of World War II. The legacy of Anna Danielová's life's work places this woman among the important Romani female personalities in the 20th century.

Key words

Union of Gypsies–Roma (UGR), Romani holocaust, compensation for victims, Roma activism, women, Czechoslovakia

Jak citovat

Závodská, M. (2025). Život a dílo Anny Danielové se zřetelem k jejímu profesnímu uplatnění v SCR, zejména v Komisi bývalých vězňů KT a Komisi žen. *Romano džaniben*, 32(2), 59–93.

DOI: <https://doi.org/10.66576/g1drbm45>

1 Autorka působí jako vědecká pracovnice Oddělení romistiky ÚESEBS na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4693-5437>. E-mail: milada.zavodska@ff.cuni.cz

Úvod: Otázky kolem historické osobnosti Anny Danielové

Anna Danielová (1921–1999) je mezi romskými osobnostmi dějin 20. století pozoruhodná svým aktivním zapojením do procesu narovnávání společenského postavení Romů, a to již od poloviny 20. století. Od doby, kdy se po skončení druhé světové války mohla naplno věnovat své profesi účetní a personalistky, k níž se v mládí jako středoškolačka a studijně nadaná žena úspěšně vypracovala, umožňuje její podíl na pro-romských aktivitách sledovat spojitost její osobní identity s aktivním postojem k řešení romských společenských záležitostí. Zejména pak v době existence organizace Svaz Cikánů-Romů (SCR, dále též jen Svaz), jehož byla i spoluzakladatelkou, se významnou měrou a zásadním způsobem podílela na rehabilitaci romských obětí rasové perzekuce, propojovala podstatnou práci na dokumentaci genocidy Romů (dokumentace ve smyslu historicky autentického podání svědectví) se svou romskou identitou.²

Podobně jako u (tematicky blízké i fakticky provázané) historické studie, kterou jsem věnovala (Závodská, 2018) Anninu staršímu bratru Antonínovi (1913–1996), usiluje i tento článek o to, aby aktuálně přispěl k doplnění doposud nedostatečně zpracovaných biografí romských aktérů dějin.

Osobnost Anny Danielové nebyla doposud v odborné literatuře komplexněji zpracována – pozornost historiografie vůči ní byla věnována zejména jejímu dlouho solitérnímu historickému prvenství mezi Romkami s maturitním vzděláním (poprvé Nečas, 1977, s. 76, dále též, 2005, s. 224 a 2008, s. 94). Značně později, relativně nedávno a zatím jen dílčím způsobem začali romisté a historikové podrobněji nahlížet období, kdy byla Danielová zaměstnána ve Svazu Cikánů-Romů a její pracovní nasazení v této organizaci se jeví jako velmi významné pro rozsáhlou agendu rehabilitace romských obětí genocidy ve svazové Komisi

2 Uvažovat o identitě u historické osobnosti je záležitost subtilní, ale nikoli nemožná – pokud k takové osobnosti existují adekvátní historické prameny. Jak bude vyloženo dále v textu, v oddílu 1.1, bohužel nejsou známé žádné soukromé ani veřejné (jako např. memoárové) výpovědi Anny Danielové, a tedy ve srovnání s jinými romskými osobnostmi (jako byli například i jiní rodáci z Oslavan a její příbuzní – zejména Rudolf Daniel, nebo i přímo Annin bratr Antonín Daniel, kteří oba po sobě zanechali vlastní texty i osobního charakteru) jsou takové možnosti velice limitované. Ovšem v této souvislosti je nutné věnovat pozornost tomu, že u Anny Danielové se její vnitřní a osobní sounáležitost s Romy projevuje zřetelně v její práci, například i v interní formulaci písemností spojených s její angažovaností v Komisi bývalých vězňů koncentračních táborů SCR: jeden z příznačných dokumentů je součástí tohoto článku jako faksimile na s. 81–83. Ten jednak obsahuje její osobní svědectví, resp. svědectví z autopsie (kdy mezi genocidou zdemčoványými romskými sídlišti na prvním místě jmenuje své rodné Oslavany) – které podala na jednání ve Vojenském historickém ústavu. V témže dokumentu také o sobě a obětech rasové perzekuce píše jako o „soukmenovcích“. Srov. Donert (2022), zejména autorčin editorský komentář k tématu „vazba mezi romskými svědectvími a identitou v poválečných letech“ (tamtéž, s. 12). Určité srovnání dalších životních strategií ovlivněných těžkou životní zkušeností s genocidou vlastního rodu nabízí studie Sadílková a Závodská (2022), publikovaná v témže sborníku, která zahrnuje příběh Leona Růžičky a Josefa Jelínka. Josef Jelínek, rozený Kýr, byl v době SCR také přímým spolupracovníkem Anny Danielové v Komisi bývalých vězňů koncentračních táborů SCR.

bývalých vězňů koncentračních táborů (Závodská, 2016; Závodská a Viková, 2016; Donert, 2017 [česky 2024]; Berkyová, 2020; Sadílková a Závodská, 2021). Na biografické ose této osobnosti rekonstruovatelné z dosavadní odborné literatury přitom vystupuje z historických pramenů ještě rok 1950, kdy Anna Danielová figuruje mezi původci zakládacího dokumentu Prozatímního krajského výboru Cikánů v Brně při KNV Brno (Závodská, 2016; Sadílková et al., 2018, s.118–124).

Drobné kompilační biogramy Anny Danielové (Amendar, 2018, s. 92; Schuster, 2024) dále šíří povědomí o této historické osobnosti, nepřinesly ovšem žádný posun v dalším poznání. Zatím nejrozsáhlejší životopisný text zpracovaný pro nejnovější publikaci *Equality and representation* (Sadílková et al., 2025) slouží celé monografii také spíše (jen) jako biografický medailon. Doposud v podrobnostech i celku neznámý profesní životopis Anny Danielové (a téměř zcela neznámý osobní život) ovšem vzbuzuje v procesu poznávání dějin Romů otázky a tento článek se snaží napomoci k jejich upřesnění a rozkrytí a pokouší se odpovědět na některé z nich. Jednak jsou to prosté otázky týkající se průběhu (okolnosti, souslednosti, vlastní výběr) pracovního uplatnění této vzdělané ženy. Spolu s nimi se pojí otázky projevů její společenské angažovanosti – včetně upřesnění, ve kterých segmentech občanské politické práce se realizovala.

Právě v době úspěšného završení středoškolského studia do života mladé romské ženy, tak jako do osudu všech Romů v zemích okupovaných za války Německem (nebo i v dalších státech Evropy vedených v režimech fašistické ideologie), brutálně vstoupila rasová perzekuce v podobě přímé genocidy. I když fakticky spolu se svými několika nejbližšími příbuznými byla Anna Danielová ještě těsně před deportací výjimečně vyňata ze shromážděného transportu Romů z Moravy do vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau v květnu 1943 a mohla zůstat žít v rodných Oslavanech (Nečas, 1977; týž 2002 a 2005), osud genocidou stížených ostatních Romů ze své širší rodiny a dalších sousedů (nejen) ze své rodné kolonie znala, a po celý život už byla spjata s otřesnými zkušenostmi a vědomím (či původně jen tušením) souvislostí o rozsahu mezilidské strukturální nespravedlnosti přinášející utrpení a smrt. Je možné pomocí historické práce podat odpovědi na otázku, jak tato zkušenost ovlivnila její vnímání řádu světa, její identitu, nalézání svého místa ve společnosti a postoj k životu? Anna Danielová se během svého života nevdala ani nezaložila vlastní rodinu. Svůj život prožila na Moravě – v Oslavanech u Brna nebo přímo v Brně, v trvalém a blízkém kontaktu se svými přeživšími příbuznými a členy dřívější komunity z Oslavan a dalšími Romy. I když nebyla typem vůdčí osobnosti, je zřejmé, že spolu s dalšími aktéry romských dějin patří mezi důležité pracovníky Svazu Cikánů Romů (SCR) – a cílem tohoto textu je jak v úzce vymezeném úkolu rekonstruovat její profesní biografii, tak v širším kontextu odpovědět i na otázku, čím a jak právě tato žena přispěla k naplnění vizí zakladatelů SCR.

1 Možnosti historického poznání profesního curricula vitae a osobního života Anny Danielové

1.1 Problematika pramenné základny

V době, kdy jsem se začala podrobněji historickou osobností Anny Danielové zabývat, bylo bohužel již pozdě na doptávání se na osobní vzpomínky jejích někdejších generačních (nebo i mladších) souputníků, spolupracovníků. V archivech zachované písemnosti spojené s jejím životem či přímo archivované výsledky její konkrétní pracovní činnosti (zejména v SCR) ovšem, jak se postupně ukázalo, umožnily celkem rozsáhlé systematické bádání. V práci se systematicky nalézánými archiváliemi se projevilo, že i z podstaty povahy pracovního uplatnění Anny Danielové, která více než čtyřicet let (tedy po celý svůj produktivní věk) byla nepřetržitě zaměstnána jako úřednice, účetní nebo personalistka, se zachovalo dostatečné množství písemných pramenů. To umožnilo jak kritickou práci se zdroji a určitou revizi jejích osobních reálií již dříve známých z odborné literatury, tak zároveň mohlo také dojít k poznání doposud neznámých faktů.

Celý článek je tedy silně zatížen faktografií z průběhu studia A. Danielové i výkonu zaměstnání. K potřebě popsat podrobně detaily z její školní a středoškolské docházky mne vede několik důvodů. Jednak je to snaha sdílet doposud neznámé detaily počátku příběhu vzdělané romské ženy, a tím napomoci objasnit základy určité životní strategie a investice do vzdělání, kterou její rodina (i ona sama) udělala. Dále je to proto, že tyto reálie období Annina dětství a mládí jsou komplementární s příběhem jejího (staršího) bratra Antonína a částečně také jejich příbuzného Rudolfa Daniela (1911–1978) – kapitole 2 tohoto článku strukturuji podobně jako ve svém textu *Žákovská a studentská léta Antonína Daniela* (Závodská, 2018). Tím tento článek může (resp. oba články mohou) ještě více přispět jako podrobně zpracovaný příklad k poznávání problematiky průběhu institucionálního vzdělávání Romů v době před vypuknutím druhé světové války v českých zemích. V neposlední v řadě je zde důležité ohlízet se, pokud se v úředních pramenech dá dohledat, na originalitu osobnosti Anny Danielové, právě proto, že se autentické osobní vzpomínky nepodařilo už mezi jejími blízkými zachytit. *Žákovské a studentské curriculum* zde tedy z těchto důvodů popisují před uvedením podrobného popisu rodinného původu A. Danielové, a to ve snaze poukázat na její individuální intelektuální přednosti a dovednosti, které již jako žačka a studentka sama prokazovala (a při svém povolání dále rozvíjela).

V návaznosti na předchozí popis mládí pak v kapitole 3 uvádím přehled jejího následného celoživotního zaměstnání. Sestavené žákovské, studijní a profesní curriculum Anny Danielové je podstatným vodítkem celého článku, jímž jednak již částečně odpovím na výše položené otázky a pomocí něhož se v samostatné kapitole 4 snažím podrobněji popsat detaily její práce v době jejího zaměstnání ve

Svazu Cikánů-Romů. Vzhledem ke stále nedostatečnému zpracování dějin SCR bylo nutné v této kapitole provést také alespoň dílčí nástin vývoje činnosti Sociální komise / Sociálně-zdravotní komise SCR. Specifickým problémem, daným opět nedostatečnou měrou hlubšího historického poznání průběhu procesu likvidace SCR, je role A. Danielové působící ještě i v dočasné instituci Svaz Cikánů-Romů v likvidaci (1. 5. 1973 – 31. 7. 1975), tedy i po oficiálním rozhodnutí o zrušení SCR. V procesu úřední likvidace organizace Svazu figuruje A. Danielová (až) do 30. června 1974 (kdy je jí pracovní poměr ukončen) jako pomocná administrativní síla – nikoli tedy jako členka komise pro likvidaci.³ O náplni její práce v této době je podrobněji pojednáno také v kapitole 4 a v Závěru.

1.2 Anna Danielová v historických pramenech a literatuře

Historická osobnost Anny Danielové byla v odborné literatuře poprvé podrobněji popsána historikem Ctiborem Nečasem, který ve svém díle *Romové na Moravě a ve Slezsku* (Nečas, 2005) – v němž syntetizuje mnohaleté výsledky své práce – systematicky věnoval pozornost také dějinám školského vzdělávání Romů. V této souvislosti shrnul základní biografické údaje a informace o vzdělání a zaměstnání Anny Danielové a poprvé publikoval také její fotografickou podobenku (Nečas, 2005, s. 223–4). Anna Danielová se jmenovitě jako rodačka z romské kolonie v Oslavanech a „absolventka brněnské obchodní akademie“ ovšem objevuje již ve starších Nečasových pracích (Nečas, 1977, s. 76 a týž, 2002, s. 86). Později C. Nečas této osobnosti věnuje drobný medailon ve svém *Špalíčku romských miniatur* v kapitole „Studenti“ (Nečas, 2008, s. 94), přičemž u tohoto textu je patrné, že určitou měrou čerpal zpětně z autopsie, z doby, kdy byl s Annou, její sestrou Andělou a jejím bratrem Antonínem v osobním kontaktu.⁴ Osudu původní rodiny Anny Danielové v období druhé světové války, který byl dlouho znám také díky historické práci C. Nečase, nejnověji věnoval pozornost J. Smlsal (Smlsal, 2024). K prohlubování poznání a k nahlédnutí významu práce a osobního nasazení Anny Danielové pro dějiny Romů dochází od roku 2016 v mé disertační práci (Závodská, 2016) – na základě které byla později publikována ve spolupráci s Ladou Vikovou nálezořá zpráva, v níž byla mimo jiné také poprvé popsána činnost Komise bývalých vězňů koncentračních táborů SCR – pro niž Anna Danielová usilovně pracovala (Závodská a Viková, 2016). Návazně na tento posun v poznání významu práce A. Danielové bylo publikováno, jak již bylo zmíněno v úvodu tohoto článku, několik biogramů (nejnověji Závodská, 2025, s. 382–383).

3 MZA, f. G 434, k. 11.

4 Ctibor Nečas (1933–2017) byl s Annou Danielovou (a s její sestrou Andělou) v dlouhodobějším osobním kontaktu v době jejich života v Oslavanech (v osmdesátých až devadesátých letech 20. století), resp. s Annou a Antonínem již v sedmdesátých letech v Brně.

Pramenným materiálem pro tuto studii jsou převážně prameny úřední provenience, ale také určité písemné zmínky o Anně Danielové v dalších archiváliích, které jsou více osobní povahy. I mezi materiály úředních spisů se podařilo najít několik unikátních, ač rozsahem spíše kratších nebo i velmi drobných, ego-dokumentů – například vlastnoručně psaný motivační dopis žádosti o zaměstnání z léta 1945 (viz faksimile na s. 72–73). Pokud je známo, není dochovaný žádný písemný (ani audio, či audio-vizuální) materiál, v němž by přímo Anna Danielová osobně refletovala svůj život – jako by například mohly být soukromé písemnosti fixované formou soukromého deníku, dopisů či retrospektivních vlastních vzpomínek – a není ani známo, že by byl pořízen záznam výzkumného rozhovoru s Annou Danielovou.

Zmínky o Anně Danielové lze najít jak v textech, tak i doposud nepublikovaných vzpomínkách nebo jiných, drobnějších písemnostech pamětníků, v některých případech i přímo členů rodiny. Asi nejstarší zmínka o sestře zaměstnané na Zemském úřadě v Brně je v dopisu, který její bratr A. Daniel zaslal S. E. Mannovi v létě 1947 do Gypsy Lore Society (Yates, 1949, s. 455–459). Annu uvádí ve svém rukopise *Housle a kůň* (finalizovaném na počátku padesátých let) její vzdálenější příbuzný Rudolf Daniel (1911–1978).⁵ Z oslavanských rodáků neromské majority se o Anně a její původní rodině krátce dočteme v rukopisu *Cikáni v Oslavanech*, s vročením 1960, jehož autorem je oslavanský učitel a kronikář Maxmilián Škoda (1910–1981).⁶ V pamětnických rozhovorech na Annu v souvislosti se svou prací pro SCR vzpomněli v roce 2009 někdejší pracovníci Svazu, jmenovitě Karel Holomek (1937–2023) a Ignác Zima (1938–2017),⁷ a v souvislosti s jejími studijními úspěchy svou sestřenicí později vzpomíná Zdeněk Daniel (1929–2023).⁸ Tyto vzácné zmínky bohužel neobsahují vyjádření o povaze Anny Danielové a nepodařilo se mi najít ani žádné další memoárové materiály či korespondence, které by osobní vzpomínky jejích vrstevníků (pamětníků) na ni dochovaly.

Pro zpracování následujícího textu bylo tedy, jak už bylo uvedeno výše, podstatné maximální shromáždění pramenné základny identifikované postupně mezi archivními zdroji Moravského zemského archivu a Archivu Brno–venkov, Archivu Masarykovy univerzity, Archivu města Brna, Archivu bezpečnostních složek, kde se podařilo najít velkou část dokumentace buď průběhu jejího studia, nebo tzv. osobních složek některých z jejích jednotlivých zaměstnavatelů. Pro kapitolu 4 bylo významné nahlédnout do několika osobních složek

5 Daniel, R. *Housle a kůň*. Datace dokončení tohoto rukopisu viz Závodská, 2016a.

6 MZM, Historické oddělení, př. č. 40/93. O korektním autorství tohoto strojopisu (patřící skutečně M. Škodovi) viz Nečas, 2002, s. 77, resp. též Kyselák, 1996.

7 MRK – f. audiodokumentace, př. č. NA 18/2010 a NA 21/2010.

8 Rozhovor se Zdeňkem Danielem vedla v roce 2017 Markéta Hajska (Daniel et al., 2018).

žadatelů o odškodnění podle zák. č. 255/1946 Sb. uložených ve Vojenském historickém archivu.⁹ Specifickým pramenným materiálem pro dobu zaměstnání Anny Danielové v SCR je zpravodaj *Románo lil*, v němž také A. Danielová publikovala minimálně jednu zprávu o činnosti Komise bývalých vězňů KT (jde o aktualizovaný přehled náležitostí potřebných pro žádosti o odškodnění), resp. zřejmě zpracovala více textů pro toto vnitrosvazové periodikum – ale tak jako u jiných spolupracovníků písničích pro potřeby SCR, není u nich uvedena jmenovitě jako autorka.

2 Žačka, studentka, první zaměstnání

2.1 Curriculum žačky a studentky Anny Danielové

Do prvního ročníku dívčí pětitřídní školy v Oslavanech nastoupila Anna Danielová v září 1927. Do této školy chodila až do školního roku 1931/1932.¹⁰ Ve všech pěti ročnících zde má velmi dobrý až výborný prospěch a ve třídních výkazech minimální absenci. Při bližším zkoumání prospěchu je zřejmé, že se jí dařilo zejména v počtech, čtení, české mluvnici a slohu – kde ve třetím a čtvrtém ročníku má v hodnocení téměř samé jedničky.

Plynule tedy na podzim v roce 1932 mohla přejít do Měšťanské školy v Oslavanech, kam chodila následující čtyři roky, až do školního roku 1935/1936. V jejích záznamech v patřičných třídních výkazech lze sledovat opět převážně velmi dobrý prospěch a minimální absenci.¹¹ Její žákovské portfolio nám v tomto období doplňuje dokument z úředního šetření „Cikánské děti školou povinné v zemi Moravskoslezské“¹², datovaný 14. 6. 1935, v němž stojí: „Anna Danielová, 14 roků, III. A. třída... Anna Danielová vyniká pamětí“ a níže „Anna půjde do IV. třídy měšťanské školy“.¹³ Souputnicemi v této škole byly dvě z jejích sester. V prvním roce to byla její o dva roky starší sestra Anděla, která v tomto roce i ukončila (celkově vychodila všechny čtyři roky Měšťanské školy v Oslavanech), a později i mladší sestra Božena, která do první třídy této měšťanky nastupovala ve školním roce 1935/36, tedy v roce, kdy tu Anna byla ve svém posledním, tj. čtvrtém ročníku.¹⁴

⁹ Na tomto místě chci poděkovat L. Víkové za laskavou pomoc při vytipování konkrétních žadatelů, jimž SCR při vyřizování jejich žádostí pomáhal.

¹⁰ SOkA, Brno-venkov, f. H 29. Třídní výkaz s třídní knihou 1927/28 – 1931/32.

¹¹ SOkA, Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1932/1933 – 1935/36.

¹² O tomto šetření viz. Nečas, 2005, s. 213–221. Zmiňuje mezi romskými žačkami také Annu Danielovou: „Měšťanské školy navštěvovali... Anna, Růžena a Štěpánka Danielovy (Oslavany)“ – (Nečas, 2005, s. 220).

¹³ MZA, f. B22, k. 618, fol. 299.

¹⁴ SOkA, Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1932/1933 – 1935/1936.

V roce 1937/38 se Anna Danielová stala ve svých 16 letech studentkou prvního ročníku Obchodní akademie na ulici Kotlářská v Brně. Na této střední škole absolvovala plynule čtyři roky studia, které zakončila maturitou dne 14. června 1941. Během tohoto středoškolského studia si osvojila praktické dovednosti nutné pro budoucí povolání, jako byl těsnopis a psaní na stroji, a kromě německého jazyka (který se učila již na Měšťanské škole v Oslavanech a v němž zde pokračovala) se začala hned od prvního ročníku učit také francouzsky.¹⁵ Maturitní zkoušku úspěšně složila ze třech jazyků (češtiny, němčiny, francouzštiny) a dvou odborných předmětů: právní nauka a národní hospodářství.¹⁶

Maturita na střední škole v Brně završila kontinuální institucionální vzdělávání Anny Danielové, která takto zúročila svůj studijní talent a stala se – jak čteme ve vzpomínkách jejího příbuzného Rudolfa Daniela – i pro tento svůj úspěch nejvýraznější mezi dcerami svého otce Josefa Daniela (Daniel, Rkp, s. 76). Další příbuzný Zdeněk Daniel ji mezi „studovanými lidmi“ v rodině vzpomíná takto: „Sestřenice Anka měla obchodní akademii“ (Daniel et al., 2018, s. 146). Historik Ctibor Nečas, který se v sedmdesátých letech s Annou Danielovou osobně seznámil, ve svých pracích rovněž u ní jako nejvyšší dosažené vzdělání uvádí maturitu v roce 1941.¹⁷ I když by její středoškolské vzdělání mohlo být takto příbuznými a známým historikem reflektováno (a zde v článku konečně archivně podloženo) posledním údajem ve studijním curriculum Anny Danielové, je zde v souvislosti s (navazujícím) dalším vzděláváním ještě na místě uvést jeden pozoruhodný detail z roku 1942 a také nově nalezené údaje o studiu při zaměstnání z let 1945–1947.¹⁸

Zajímavý detail obsahuje historický dokument z května roku 1942, tedy rok po Annině maturitě, který je úředním podkladem pro vydání protektorátní správou nově (od jara 1942) vydávaných průkazů totožnosti (tzv. kenkarty). V patřičném formuláři má Anna Danielová v kolonce *Beruf/Povolání* uvedeno *Studentin*.¹⁹ Není však uvedeno, kterou školu by v té době studovala. Rok mezi

15 AMB, f. M-25, 25/77, 25/81, 25/85, 25/91.

16 AMB, f. M-25, 25/222.

17 Historik Ctibor Nečas v žádném ze svých odborných textů při uvádění faktu, jakou střední školu Anna studovala a kdy ji dostudovala, neodkazuje do svých zdrojů, údaje o obchodní akademii i rok maturity má ovšem přesně. Je pravděpodobné, že v době, kdy byli od sedmdesátých let s Annou dlouhodoběji v kontaktu, získal tyto informace přímo od ní.

18 Tyto údaje uvádím ve snaze úplně postihnout i další (poválečné) sebevzdělání Anny Danielové, o němž doposud nebylo nic známo. Zejména uvedený detail z roku 1942 může být inspirací pro další bádání.

19 MZA, f. B 254, k. 17, fol. 42. Ve stejném fondu se dochovaly dokumenty pro kenkarty i dvou Anniných sester – mladší Boženy a starší Anděly. Obě byly v této době ještě svobodné. Anděla má jako povolání uvedeno: *Arbeiterin/pracovnice* a Božena má uvedeno: *im Haushalte / v domácnosti*. (Tamtéž, fol. 60 a 71) U Anděly se při této dokumentaci dochovalo i potvrzení od tehdejšího zaměstnavatele, brněnského kniharství Vojkůvka, u Anny zde od jakékoli instituce písemně doložené potvrzení, které by svědčilo o studiu pro rok 1942, zatím nelze najít. MZA, f. B254, k. 17, fol. 42. Odpověď na otázku, v jaké instituci by mohla v té době Anna Danielová pokračovat ve studiu, se mi nepodařilo zjistit. S negativním výsledkem jsem podnikla sondu do dokumentace Německé vysoké školy technické v Brně, jediné univerzity v té době působící v Brně. MZA, f. B34.

letním obdobím 1941–1942 je v Annině biografii (úřední) záhadou – pro kterou jsem v pramenech zatím nenalezla vysvětlení. Pro druhou polovinu roku 1942 jsou už k dispozici archivně podložené informace: od 25. 7. 1942 do 27. 8. 1944 byla plně zaměstnána, a to v Brně, v kamenosochařství O. Dania,²⁰ na což navazuje její další zaměstnání od 9. 9. 1944 v brněnském knihařství Marcínek, kde pracovala téměř do konce války.²¹

Druhým zajímavým údajem z let těsně po válce, který je spojený s pomaturitním vzděláváním Anny Danielové, je dvouletý kurs Státního účetnictví na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, který navštěvovala od září 1945.²² V této době stále ještě bydlela v Oslavanech, ovšem od léta 1945 už byla plně zaměstnána jako kvalifikovaná účetní v Brně. Nejpozději začátkem následujícího roku se do Brna také trvale přestěhovala.²³ Ještě předtím, než bude popsáno další profesní uplatnění Anny Danielové, je konečně na místě podrobněji prozkoumat domácí rodinné zázemí, které měla od dětství v rodných Oslavanech, a vrátit se tím také ještě k období perzekuce Romů za druhé světové války.

2.2 Rodinné zázemí v Oslavanech 1921–1945

Anna Danielová se narodila 9. dubna v roce 1921 v Oslavanech rodičům Amálii (1892–1979) a Josefovi (1890–1937) Danielovým. Mezi svými sourozenci žila nejprve se dvěma staršími bratry (Šimonem a Antonínem) a dvěma staršími sestrami (Růženu a Andělou) a později i dvěma mladšími sestrami (Boženu a Vlastou).²⁴ Po obou rodičích pocházela z široce rozvětvených romských rodů Danielů a Bystřických, její užší rodina patří mezi rodiny Danielů, které od poloviny 19. století postupně žily v Oslavanech trvale. Pro Annino dětství a rodinné zázemí jsou přirozeně důležité kulturní a sociálně-ekonomické skutečnosti nukleární rodiny jejích rodičů Amálie a Josefa Danielových, které jsem již dříve podrobně

20 V odborné literatuře doposud nesprávně citovaná jako „Davia“. Takto chybně poprvé uvedl zřejmě Nečas (2008, s. 94), kde může jít o tiskovou chybu – ovšem podobně jako u údaje o Annině střední škole není uveden zdroj, protože šlo zřejmě o informaci, kterou měl tento historik přímo od ní. Šlo o firmu Nejstarší umělecký závod pro práce kostelní v Brně – Oldřich Dania, se sídlem Mendelovo nám. 2, Brno. ABS, Personální spis č. 3240-21. (Viz též faksimile s. 74.)

21 Tamtéž.

22 Tamtéž. Rovněž AMUNI, f. A5 – Stará manipulace, Knihy 112 a 113.

23 AMB, f. Z1. Podle nalezených „Ohlašovacích lístků“ evidence obyvatelstva bydlela v Brně v podnájmu jednak ještě za středoškolského studia v letech 1938–1941. Po válce pak byla hlášena v Brně nejpozději od začátku února 1946.

24 MZA, f. E 253. Děti manželů Danielových můžeme podle dat jejich narození seřadit od nejstaršího syna takto: Šimon Daniel (18. 12. 1911), Antonín Daniel (16. 12. 1913), Růžena Danielová (12. 3. 1917), Anděla Danielová (4. 9. 1919), Anna Danielová, Božena Danielová (23. 11. 1923), Vlasta Danielová (17. 10. 1925). V některých pramenech (například Daniel, Rkp.) je počet sourozenců uváděn neúplně. Celkem 7 dětí uvádí evidentně správně oslavanský učitel a kronikář, místní rodák a vrstevník bratrů Danielových, tedy Šimona a Antonína, Maxmilián Škoda (Kyselák, 1996a, s. 16, resp. srov. Kyselák, 1996b, s. 21) a také Nečas (1977, s. 76; srov. též Závodská, 2018, s. 75–76).

popsala ve své studii o mladším z jejich dvou starších bratrů, Antonínovi (Závodská, 2018). Pro potřeby tohoto článku zde jen sumarizují, že u svých rodičů měly děti Danielových zajištěné stabilní sociální zázemí, posílené zejména skutečností, že jejich otec Josef Daniel byl od roku 1911 nepřetržitě zaměstnán až do své smrti jako dělník v místní tepelné elektrárně a oba rodiče vybudovali na počátku třicátých let pro svou rodinu jeden z prvních zděných domků v romské kolonii.²⁵ Zároveň i ještě než se jim tak s novým domkem podařilo, dbali na povinnou školní docházku všech svých dětí (více viz Závodská, 2018, s. 75–79, o sídelním vývoji romské kolonie v Oslavanech, viz také Závodská, 2016b). Anna i celá její rodina musela v druhé polovině třicátých let projít těžkou zkouškou, když její otec roku 1937 ve věku svých 47 let předčasně zemřel. Dále pokračovala mezi lety 1937–1941 ve studiu na střední škole v Brně. V té době ještě chodily do oslavanské měšťanské školy její dvě mladší sestry Božena a Vlasta a od roku 1938 začal v Brně studovat její bratr Antonín – na Masarykově univerzitě.

Na Amálii Danielovou tedy před vypuknutím druhé světové války přešla plná tíže zodpovědnosti nadále podporovat své potomky ve studiu. Zatímco jejímu synu Antonínovi se v roce 1938 vlivem okupace zkomplikovalo jeho vysokoškolské studium (úspěšně přijatý a zapsaný student byl mobilizován) a o rok později (kdy se znovu ke studiu zapsal) bylo uzavřením českých vysokých škol zcela znemožněno (ke studiu se vrátil v roce 1945, viz Závodská, 2018), Anna ještě za války střední školu dokončila. V této době již zřejmě několik let se svou původní rodinou nebydlel nejstarší syn Šimon, a postupně se vdaly a odstěhovaly dcery Růžena a Božena.²⁶

Za okupace eskalovala rasová perzekuce všech Romů v protektorátu a osud romských obyvatel Oslavan se stal součástí této tragické historie. Světová veřejnost byla obeznána s prvními skutečnostmi týkajícími se přímo Romů z Oslavan krátce po skončení války, zřejmě úplně poprvé roku 1949 na stránkách periodika *Journal of the Gypsy Lore Society* prostřednictvím badatelů S. E. Manna a D. Yates, kteří publikovali dopis Antonína Daniela ze srpna 1947, v němž bratr Anny bezprostředně bilancuje genocidu své komunity (Yates, 1949). O vyvraždění

25 V archivních dokumentech (Národní školy v Oslavanech, tj. SOKA Brno-venkov, f. H 29) do roku 1930 mají děti Josefa Daniela uváděné bydliště: „cikánský tábor“ nebo „Oslavany, Za cukrovarem 19“, dále alternují od cca roku 1930 údaje o bydlišti Anny (jakož i Antonína): „cikánský tábor 19“, „tábor“, „Oslavany 19“ (SOKA Brno-venkov, H 35); od roku 1937 „U cukrovaru 19“, „Letkovská 19“, „U cukrovaru 6“ (AMB, f. M-25) a za války *Oslavan nr. 6* (SOKA Brno-venkov, f. B16, i. č. 35) – jde o číslování, zjevně spjaté s praktickým prováděním sčítání lidu v letech 1921 a 1930, které pouze zdánlivě budí dojem střídání míst jejich bydlení (SOKA Brno-venkov a NAČR, Sčítací operáty 1921 a 1930). S rozvojem městečka Oslavany se v době dvacátých a třicátých let zároveň měnil i název postupně nově vzniklé ulice (z pojmenování „U cukrovaru“ na Letkovská – jak se ulice nazývá až dodnes). Od první poloviny třicátých let došlo k ustalování úřední identifikace zprvu tzv. provizorní stavby v romské kolonii, která se v průběhu třicátých let měnila na zděný dům s oficiálním číslem 6.

26 MZA, f. E 253.

oslavanských Romů píše po návratu z věznění v koncentračním táboře ve svém rozsáhlém, ale nepublikovaném díle *Housle a kůň* také Rudolf Daniel (Daniel, Rkp, s. 75). Z majoritních oslavanských obyvatel zpracoval podrobnou studii věnovanou svým zmizelým sousedům místní učitel Maxmilián Škoda, a to (právě) u příležitosti 15. výročí konce války.²⁷ Odborné historické poznání rozsahu, průběhu a důsledků genocidy Romů v Oslavanech později prováděl a publikoval systematicky Ctibor Nečas (Nečas, 1977 a 2002). Ten také na základě práce s úředními prameny podrobněji uvádí (Nečas, 2002, s. 89), že při sestavování transportu do vyhlazovacího tábora v květnu 1943 byla Amálie Danielová „s pěti vlastními ... dětmi“ z přípravy deportace „na základě přímluvy velitele četnické stanice“ vyňata a směla ještě s dalšími třemi osvojenými nezletilými romskými dětmi svých příbuzných – jako četnickou stanicí v Oslavanech tolerovaná – zůstat žít ve svém domě (srov. též Nečas, 2005, s. 119–121),²⁸ tj. domě č. 6.

Ani C. Nečas v žádném ze svých textů, ani návazně na něj J. Smlsal (Smlsal 2024) neřeší, ani nezmiňují, v souvislosti s výjimečným vynětím rodiny Amálie Danielové z transportu do koncentračního tábora, jaký byl osud dvou Anniných sourozenců (Šimona a Růženy Danielových). Otázka, jak se deportacím podařilo uniknout jim dvěma, zatím tedy není v literatuře zodpovězena. Matka Amálie Danielová, všech sedm jejích vlastních dětí a tři osvojené děti jsou jmenovitě uvedeny v němčině zpracovaném soupisu Romů z Oslavan.²⁹ Tento dokument sice není datován, ale jde o protektorátní četnický soupis z období již po druhém a posledním transportu oslavanských Romů (tuto dataci lze určit i pomocí údaje o svatbě Boženy Danielové, která je zde již uvedena jako vdaná – a je jisté, že její sňatek se konal v listopadu 1943³⁰).

Okolnosti tohoto výjimečného vynětí některých oslavanských Romů z transportu jsou historiky dlouhodobě zkoumané a srovnatelné případy takovýchto vzácných výjimek, respektive alespoň určitého individuálního vyjednávání, jsou doložené i z jiných lokalit – například konkrétně z několika obcí moravského Slovácka (Velká nad Veličkou a Hrubá Vrbka³¹).

27 O tomto rukopise, uloženém dnes v Historickém ústavu Moravského zemského muzea, jakož i o jeho autorovi více viz Závodská (2016, s. 17 a táž 2018).

28 Pramenná dokumentace tohoto výjimečného vynětí z připraveného transportu a následné tolerance je dnes uložena v SOKA Brno-venkov. (Pro návratný výzkum by mohlo být matoucí, že fond Četnická stanice Oslavany prošel od sedmdesátých let, kdy s ní historik C. Nečas pracoval, už dvojitou změnou signatur. Je však možné ji identifikovat i při aktuálním značení. Návratný a rozšířený výzkum do těchto pramenů podnikl historik J. Smlsal.)

29 SOKA Brno-venkov, f. B-16, i. č. 35, fol. 95: *Verzeichnis der Zigeunern, welche bis jetzt in Oslawan wohnen / Seznam cikánů bydlících dodneška v Oslavanech; soupis je bez data a čj.* (Srov. Nečas, 2005, s. 167.)

30 MZA, f. E 253.

31 O osudu rodin Kubíků z Velké nad Veličkou viz Mička (2016), o osudu některých Kubíků z Hrubé Vrbky viz Holý a Nečas (1993, s. 51–52), též Smlsal (2024, s. 191).

V případě Oslavan oba historikové, Nečas i Smlsal, shodně interpretují, že určitou roli v osudovém jednání četníků v květnu 1943 pro Amálii a její potomky a tři další osvojené děti zřejmě měl dobrý sociální status, který si vdova Danielová a její nukleární rodina i v majoritě oslavanských sousedů dlouhodobě udržovala.³² Na tomto místě ale musím korigovat podstatný detail, mezi jinými zcela správnými a podloženými historickými fakty, které uvádí Smlsal, a to, že Amálie „žila mimo romskou osadu“ (Smlsal, 2024, s. 155) – nebylo tomu tak. Domek vdovy Danielové byl ve skutečnosti určitě součástí historické romské kolonie.³³ Mezi faktory, které dlouhodobě ovlivňovaly sociální status rodiny Amálie Danielové (aniž by však okolnosti výjimečného vynětí z transportu poskytovaly jistě), bych shodně s J. Smlsalem (2024, s. 155) zařadila na prvním místě zejména vdovský důchod po mnohaletém dělníkovi Josefu Danielovi, který obec Oslavany nijak nezatěžoval péčí o tuto domovsky příslušnou rodinu. Dále sama považuji za relevantní (byť také ne jistě jako spolehlivou ochranu v kruté mašinerii genocidy) v tomto svém článku vícekrát a opakovaně nahlížený objektivně silný význam školního vzdělání a perspektiv potomků této rodiny (z nichž ti dospělí byli po škole trvale zaměstnáni) – k této záležitosti se u Anny Danielové ještě vrátím.

Po konci války se pak výjimečně zachráněná původní rodina Anny Danielové mohla shledat jen s několika málo svými příbuznými, kteří věznění v koncentračních táborech přežili. Mezi takto navráťivšími se domů do Oslavan byl také Annin strýc, pan Jan Daniel (1902–1976), jehož syn Zdeněk (1929–2023) byl mezi výše uvedenými třemi z transportu zachráněnými dětmi a u své tety v průběhu války dokončil Měšťanskou školu v Oslavanech.³⁴

2.3 „Pracovní úřad by nám Vás z důvodů rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil“³⁵

S ohlédnutím na dobu konce třicátých let a celé války je zřejmé, že pro Annu Danielovou bylo zázemí, které jí poskytovala její původní rodina, zcela zásadní. Krátce po dokončení studia, už v letech 1942–45, z historických pramenů zjevně místy vystupuje korelace mezi jejím pro-aktivním přístupem ke svému

32 Smlsal rozšiřuje a prohlubuje poznání problematiky o historicky podložená fakta z šedé zóny reality vztahů mezi oslavanskými četníky, německou kriminální policií a (nejen oslavanskými) Romy – tu se však jeví, že ani poskytnutí velmi vysokých financí (či jiné formy úplatků) jistou ochranu před mašinerií agendy sběru Romů do transportů neposkytlo (srov. příběh Amáliina bratra Jana Daniela z Oslavan, jakož i příběh jejich dalšího bratra Josefa Daniela transportovaného i s manželkou z Tišnova a další viz Smlsal, 2024).

33 Viz poznámka 25 a také případně Závodská, 2016b. Manžel Amálie Danielové Josef Daniel postavil domek v první polovině třicátých let v kolonii oslavanské romské komunity, narodil od svého švagra Jana Daniela (bratra Amálie Danielové) – který ve stejné době postavil dům se stájemi pro koně na standardní stavební parcele v obci Oslavany.

34 SOkA Brno-venkov, f. H 35. Třídní výkaz s třídní knihou 1940/41–1943/44.

35 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, ev. č. 3240–21.

pracovnímu uplatnění a snahou o zmírnění důsledků dopadu genocidy na širší rodinu, respektive i na ni samotnou.

V červenci roku 1945 napsala Anna žádost na Zemský národní výbor v Brně (viz faksimile na s. 72–73), v němž se uchází o práci takto: „... žádá zdvořile... shora uvedený úřad o přidělení kancelářského místa kdekoli, nejraději do pohraničí.“³⁶ V dopise věcně uvádí své vzdělání a získané dovednosti potřebné pro výkon kancelářských prací. „Dovoluje si laskavě přiložit vysvědčení dospělosti. Za doby německé okupace byla od r. 1942–45 zaměstnána jako dělnice...“ Ke své dosavadní pracovní praxi sama dále uvádí: „Úřad práce nepřidělil jí místa úřednice, jelikož v té době byla vedena jako neárijka.“ Na závěr své žádosti uvádí naléhavé zdůvodnění: „Otec... již zemřel, matka a ostatní sourozenci nyní podporují své příbuzné, kteří se vrátili z koncentračních táborů. Za tím účelem potřebuje býti zaměstnána.“³⁷

Jak bude dále podrobněji popsáno, prvním poválečným zaměstnavatelem Anny Danielové byl pak právě Zemský národní výbor v Brně, kam sice žádost adresovala, ač v ní přímo tento úřad za svého budoucího zaměstnavatele asi nepředpokládala. V dokumentaci zaměstnankyně Anny Danielové se mezi další běžnou administrativou v osobní složce vedené tímto zaměstnavatelem dochovalo z pozdější doby také zpětné potvrzení od firmy O. Dania (viz faksimile na s. 74), Annina prvního zaměstnavatele, který uvádí:

„Potvrzujeme Vám tímto, že jste byla u nás zaměstnána od 25. VII. 1942 do 27. VIII. 1944 a přihlášena jste byla u Okresní nem. pojišťovny v Brně jako výpomocná dělnice. Vykonávala jste však po celou dobu kancelářské a účetní práce. Nemohli jsme Vás jako kancelářskou sílu hlásiti, poněvadž tehdejší prac. úřad by nám Vás z důvodu rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil.“³⁸

Význam tohoto dokumentu byl původně primárně praktický pro služební postup jako zpětně vyžádané potvrzení kompetencí mladé účetní Anny Danielové. V tomto smyslu také svědčí na jedné straně o snaze Anny Danielové uplatnit vědomosti, které nabyla na obchodní akademii už za krajně nepříznivých okolností v době války. Zároveň z něj pregnantní formulace „z důvodů rasových“ činí určité svědectví o povědomí jejího prvního zaměstnavatele o protektorátní diskriminaci (Romů). Přestože v letech 1942–1944 Anna Danielová i její zaměstnavatel, firma Dania, věděli o limitujících opatřeních protektorátního úřadu práce, firma měla pro mladou Romku práci adekvátní jejímu vzdělání, tuto (odpovědnou) práci jí svěřila (a tak vlastně ještě za války začala Anna Danielová získávat ve své profesi pracovní zkušenosti) a po skončení války jí potvrzení o výkonu její skutečné

36 Tamtéž. Celý dopis je formulován v er-formě, jak bylo v té době vhodné pro oficiální dopis adresovaný úřadu. Dopis ze dne 27. 7. 1945 adresovaný ZNV Brno. Viz faksimile na s. 72–73.

37 Tamtéž.

38 Tamtéž. Dopis ze dne 16. 7. 1947 adresovaný ZNV Brno.

15 7

Víc.
Žádost o místo

Oslavany, 27. července 1945.

Vícet. pl.

P. T.

Československému národnímu výboru
v Brně.

Podepsaná Anna Danielová, absol. obchodní akademie, nar. 9. 4. (1945) 1921 v Oslavanech, bytem v Oslavanech, U cukrovary 6, národnosti české, prosí a žádá zdvořile P. S. sbora uveřejnit úřad o přidělení kancelářského místa, nejraději do pohraničí. Souv. žádost oddělovámě tímto:

absolvovala obchodní akademii v Brně s dobrým prospěchem. Lná těsnopis, psaní na stroji a jednoduché i podnikové účetnictví. Dovoluje si tankově přiložit různé důkazy dospělosti;

za doby německé okupace byla od r. 1942 - 45 zaměstnána jako dělnice u těchto firem:

Oleříšek Dania, sochařství, Brno, Mendlovo nám. 2,

Josef Marciněk, kovářství, Brno, Lejč 45.

Úřad práce nepřidělil jí místa úřednice, jelikož v té době byla vedena jako nearijska;

zmenovaná jest členkou Čol. strany lidové, a pro

Žádost Anny Danielové o zaměstnání, 27. 7. 1945, Oslavany | Uloženo v Archivu bezpečnostních složek (ABS), fond Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3240/21

dobru skupinu byla národně spolehlivá a zůstala věstrov
akcí nedotčena;

otec, dlouholetý pracovník u Z. M. B. v Colananech
ji zemřel, matka i ostatní sourozenci nyní podporují
své příbuzné, kteří se vrátili z koncentračních táborů.
Za tím účelem potřebuje byti zaměstnána.

Podpisová doufá, že její žádosti bude ryhováno
závěz předem laskavě děkuje, a poroučí se

v dokonale větě
Anna Danielová

Přílohy:

- 1. rodný a křestní list,
- 2. domovský list,
- 3. vysvědčení dospělosti,
- 4. -" -" záškolnosti,
- 5. potvrzení o nar. spolehlivosti
- 6. -" -" členství v l. straně lidové

preval dne 15. kolne 1942

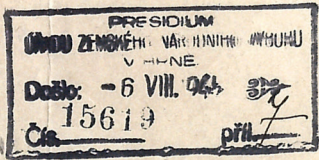
Anna Danielová

Vstoupila dne 4. 10. 45
v odd. 15.

[Handwritten signature]

Nem' námitk

Laičská

2-3

[Handwritten initials]

Žádost Anny Danielové o zaměstnání, 27. 7. 1945, Oslavany - 2. strana. | Uloženo tamtéž.

26

NEJSTARŠÍ UMĚLECKÝ ZÁVOD PRO PRÁCE KOSTELNÍ

OLDŘICH DANIA - BRNO

SOCHY - OLTÁŘE
OPRAVY - KONSERVACE
ZLACENÍ - MALOVÁNÍ

MENDLOVO NÁM. 2
ZALOŽENO ROKU 1865
TELEFON ČÍSLO 10.139

Titl. slečna

V Brně dne 16. VII. 1947.

Anna Danielová,

Brno.

Potvrzujeme Vám tímto, že jste byla u nás zaměstnána od 25. VII. 1942 do 27. VIII. 1944 a přihlášena jste byla u Okresní nem. pojišťovny v Brně jako výpomocná dělnice.

Vykonávala jste však po celou dobu kancelářské a účetní práce v naší kanceláři.

Nemohli jsme Vás jako kancelářskou sílu hlásiti, poněvadž tehdejší prac. úřad by nám Vás z důvodů rasových jako kancelářskou sílu nepřidělil.

Vydávajíc Vám toto potvrzení poroučíme se

v dokonalé účtě:

OLDŘICH DANIA
velkovýroba kostelních soch
sochařství a pozlacovačství
BRNO - Mendlovo nám. 2.

arch. pol. Křiváček

práce poskytla. Vzdělání a s ním spojené pracovní uplatnění se v životě Anny Danielové začalo projevovat jako (křehký ale významný) faktor její budoucí jistoty jak v době pro ni osobně (jakož i pro všechny Romy) přímo životu nebezpečné, tak v době poválečné jako významný pilíř jejího osobního sociálního statutu.

3 Celoživotní zaměstnání a práce v důchodovém věku

Po skončení války 1945 se zaměstnavatelem Anny Danielové stal Zemský národní výbor se sídlem v Brně. Do státních služeb byla jako účetní přijata zřejmě právě na základě vlastní výše zmíněné žádosti o pracovní zařazení. Do nového zaměstnání na ZNV v Brně nastoupila několik dní poté, co byla její žádost na úřad doručena, a to v podstatě okamžitě, od 4. 8. 1945, na nově systemizované místo účetní elévky. Z dochovaných dokumentů je také patrné, že jí v této době jako započitatelná dosavadní praxe byla postupně uznána její neoficiální pracovní náplň účetní, kterou skutečně vykonávala v kamenosochařské dílně Oldřich Dania po dobu nejméně dvou let již za války. Na základě tohoto přehodnocení započitatelné praxe došlo pak u Anny Danielové ke zkrácení standardní čekací doby na služební postup, a s platností od 1. 10. 1946 byla povýšena na místo „služební adjunktky“. V období prvních dvou let státní služby souběžně při zaměstnání úspěšně studovala kurs Státního účetnictví na Právnické fakultě Masarykovy univerzity, na který nastoupila již v září 1945. Dvouletý kurs realizoval dlouhodobou snahu Ministerstva vnitra a Ministerstva školství a osvěty o optimalizaci přípravy vysokoškolsky (i středoškolsky) vzdělaných pracovníků pro státní úřady, respektive rozšiřoval odborné kompetence státních účetních úředníků.³⁹ V rámci tohoto kursu A. Danielová úspěšně složila například zkoušku ze státního účetnictví (24. 6. 1946). S takto zvýšenou kvalifikací pracovala Danielová jako státní úřednice i v dalších letech, a to až do začátku roku 1953. Ovšem během ledna 1949, kdy po 2. 1. 1949 se zánikem zemské státní správy došlo ke vzniku nových krajských národních výborů, byla převedena nově jako zaměstnanec Správy zůstatkové podstaty země Moravskoslezské na úřad KNV v Brně. Z tohoto svého zaměstnání odcházela z důvodu reorganizace úřadu k datu 28. 2. 1953.

Následně byla Anna Danielová zaměstnaná na brněnském Podnikovém ředitelství Obchodu textilem.⁴⁰ V tomto textilním podniku byla nepřetržitě

39 Šlo o dlouhodobou snahu reformovat vzdělávání státních úředníků, která byla projednávána jako „Úprava předběžného vzdělání účetního úřednictva“ již v době mezi světovými válkami mezi ministerstvy vnitra, školství s ministerstvem financí a fakultami právních věd, v Brně tedy Právnickou fakultou Masarykovy univerzity, která od podzimu 1945 kurs zajišťovala – Archiv MUNI, f. A5 sign JIV, kart. 2, i. č. 12.

40 MZM, Historické oddělení, př. č. 40/93 Doležal [Škoda, Maxmilián], dále také viz Kyselák (1996, s. 21). Historicky přesné určení tohoto brněnského podniku jsem (zatím) neprováděla. Sama Anna Danielová uvádí v dokumentaci pro svého pozdějšího zaměstnavatele v období 1953–1969 údaj „Textil, Brno“ (AMB, f. B1-34).

zaměstnána plných 16 let, tj. do roku 1969.⁴¹ Z dochovaných archivních materiálů se dozvídáme, že několik let zde pracovala spíše jako účetní (a korespondentka) a dalších 11 let jako osobní referentka (tj. dnes tzv. personalistka).⁴² Na podzim roku 1969 byla na žádost nově vzniklé organizace Svazu Cikánů-Romů ze svého dosavadního zaměstnání uvolněna a od 1. 11. 1969 nastoupila jako zaměstnankyně SCR. Své povolání později, po ukončení činnosti SCR, vykonávala od roku 1974 po dalších 10 let na Odboru školství Národního výboru Brno jako samostatná referentka správy školských zařízení v oddělení kádrové a personální práce.⁴³ Na tomto svém posledním pracovišti v závěrečných pěti letech 1979–1984 byla zaměstnána již jako důchodkyně a zaslouženou penzi nastoupila 1. 5. 1984, tedy po více než čtyřicetiletém výkonu své práce.⁴⁴

Na uvedeném přehledu uplatnění Anny Danielové je patrný vývoj jejích profesních kompetencí: od roku 1945 (resp. neoficiálně již za války) vykonávala práci účetní, po válce – po rozšíření odborných kompetencí – postupně tvořily náplň její práce náročnější operace státního účetnictví (samostatné vedení a uzavírání hlavní knihy, ošetrovací útraty, kontování, likvidování, měsíční a roční uzávěrky, atd.). Se změnou zaměstnavatele po roce 1953 nabývala další praktické zkušenosti postupně zejména v podnikovém účetnictví a v oblasti personalistiky (tj. včetně zpracování mezd, důchodů a další) a takto zaměřenou profesi vykonávala po mnoho let, dokonce i v důchodovém věku. Tato její celoživotní práce má ovšem v letech 1969–1974 ještě přesah do sociálně-právní až politické práce, kterou vykonávala pro SCR. Toto období v následující kapitole představím podrobněji.

4 Profesionalita, obětavost, romská identita

Anna Danielová patřila ve Svazu Cikánů-Romů mezi nejdouhodoběji zaměstnané pracovníky. Svaz (po více než roce nutných organizačních příprav) vznikl Ustavujícím sjezdem v srpnu 1969 a byl po necelých čtyřech letech své existence jako politicky nežádoucí zrušen, na žádost státních orgánů na konci dubna 1973 (Lhotka, 2009). Po termínu 30. 4. 1973 existoval ještě řadu měsíců „Svaz Cikánů-Romů v likvidaci“ (takto se také tato organizace prezentovala i oficiálním razítkem). V procesu likvidace se několikrát o několik měsíců prolongoval konečný termín – definitivně tato organizace zanikla k 31. 7. 1975.⁴⁵

41 AMB, f. B1-34.

42 Tamtéž. K náplni práce v tomto zaměstnání v letech 1953–1969 existují jen základní informace, mezi retrospektivní stručnou dokumentací uvnitř osobní složky Anny Danielové jako zaměstnankyně NV Brno.

43 V dobové terminologii se prosadil tento název, vedle dříve i dnes obvyklého pojmu „osobní oddělení“. Postupně se totiž po roce 1948 v českém a slovenském prostředí vlivem potřeb komunistického režimu rozšiřují kompetence tradičních osobních oddělení podle potřeb tehdy žádoucí kádrové politiky.

44 AMB, f. B1-34.

45 MZA, f. G 434, k. 11

Anně Danielové byl její pracovní poměr v SCR v likvidaci také několikrát (v řádu měsíců) prodlužován, ukončen byl k 30. 6. 1974. Tento termín se konečně shoduje s termínem stanoveným pro archivaci administrativy bývalého SCR v rozmezí dubna–června 1974 Likvidační komisí.⁴⁶ Již zde je na místě podotknout, že materiály, které jsou dnes uloženy v Moravském zemském archivu, byly podle dochovaných zápisů (po 30. 4. 1973) o aktualizovaných náplních práce zaměstnanců v jisté míře připraveny k uchování a dalšímu archivnímu zpracování původně v první polovině roku 1974 i součinností Anny Danielové.⁴⁷

Spojení osobnosti Danielové se SCR není ovšem, jak bylo rekapitulováno už v úvodu tohoto článku, ohraničeno daty jejího zaměstnaneckého poměru. Nejpozději od května 1968, tedy v době svého zaměstnání v administrativě brněnského textilního podniku Obchod textilem, se osobně dlouhodobě účastnila příprav založení nové romské společensko-politické organizace, která vyústila ve vznik SCR.⁴⁸ V dochovaném „Zápisu z pracovní porady aktivu k cikánské otázce,“ konané dne 18. 5. 1968, figuruje Anna Danielová mezi řadou spoluzakladatelů budoucího Svazu (a sama je s největší pravděpodobností v jedné osobě i zapisovatelkou tohoto dokumentu).⁴⁹ Na této schůzi byla zvolena do patnáctičlenného Přípravného výboru budoucí organizace. Mezi osobnostmi tohoto Přípravného výboru byly čtyři ženy – Anna Galbová, Marie Ištvanová, Zuzana Dotková a Anna Danielová. Zejména s Marií Ištvanovou byla A. Danielová v SCR řadu let v užším pracovním kontaktu (Závodská a Viková, 2016, s. 120).

Zde je nutné zdůraznit, že při ohlédnutí po intencích Romů o ustavení vlastní organizace Annu Danielovou shledáváme v ještě starší historii, a to v době jejího zaměstnání na Krajském národním výboru Brno velmi krátce po válce. Okolnosti iniciativy vzniku Prozatímního krajského výboru Cikánů v Brně 24. 6. 1950 jsou částečně již známé (Sadílková et al., 2018 s. 118–119). V tomto sedmičlenném výboru je Anna Danielová tehdy sama žena, spoluorganizující se s Rudolfem Danielem st. (1911–1978), Rudolfem Danielem ml. (1919–1969), Florianem Danielem, Eduardem Holomkem (1922–1997), Tomášem Šubrtem (1901–1982), Kolomanem Bartošem a Vojtěchem Balažem.⁵⁰ Jakkoli tato snaha

46 MZA, f. G 434, k. 11, i. č. 53, fol. 41 dtto fol. 89 (datace Zápisu o jednání Likvidační komise SCR je 4. 4. 1974).

47 Tamtéž.

48 Podrobněji o přípravách a průběhu vzniku SCR ve světle archivních pramenů viz Sadílková et al. (2018).

49 MZA, f. G 434, k. 1, fol. 807–810. Přetištěno též v Sadílková et al. (2018, s. 171–164). Jako „Anna Danielová, úřednice, Brno / zapisovatelka“ je uvedena na s. 4 tohoto dokumentu (tj. fol. 810), a na posledním řádku tohoto strojopisu je uvedeno „zapsala“. I když podpis té, která zapsala tento zápis není doplněn, prakticky je jisté, že šlo právě o Annu Danielovou. Jména několika desítek romských účastníků uvedené v tomto dokumentu jsou zapsaná v detailu (vč. diakritiky) precizně, což odpovídá i skutečnosti, že zapisovatelka účastníky aktivu znala (srov. Sadílková et al., 2018, s.168).

50 NA, f. Ministerstvo vnitra, dodatky, sign. 215, k. 1282. Přetištěno též v Sadílková et al., 2018, s.121–124.

o ustavení vlastní romské pracovní skupiny pod KNV Brno byla Ministerstvem vnitra zastavena ihned ve svém zrodu a o dalších aktivitách tohoto druhu u Anny Danielové v následujících letech zatím nemáme nalezené relevantní historické informace, i tak je jisté, že se několik členů Prozatímního krajského výboru Cikánů znovu organizovalo a účastnilo v řešení romských záležitostí při zakládání Svazu Cikánů-Romů – a to včetně Anny Danielové. S Rudolfem Danielem st. a Eduardem Holomkem spolupracuje přímo v Přípravném výboru, s Tomášem Šubrtem (jakož i s již zmíněným Rudolfem Danielem a Marií Ištvanovou) později dlouhodobě v Komisi bývalých členů koncentračních táborů SCR.

4.1 Zaměstnání v organizaci Svaz Cikánů-Romů

Po ustavujícím sjezdu SCR se předsednictvo ÚV SCR poprvé sešlo 16. 9. 1969, a v té době měl SCR pouze tři zaměstnance, kteří byli uvolněni pro práci v SCR ze svých dosavadních pracovišť: Miroslava Holomka, Zigmunda Vágaie a Antonína Daniela (Lhotka 2009, s.10). Anna Danielová tedy jako jejich spolupracovnice nastupuje už necelé dva měsíce po nich. Žádoucí informace, které by poskytly přehled její pracovní náplně pro SCR, se nepodařilo zatím vcelku dohledat. Materiály spojené s personáliemi členů a zaměstnanců SCR uložené v Moravském zemském archivu podléhají ochraně osobních údajů, nejsou zpřístupňovány. Charakter (z velké části administrativní) práce Anny Danielové také činí prakticky nemožné vydat se za účelem sestavení pracovního portfolia cestou prohledávání celkově velmi rozsáhlé agendy (tisíců fólií) z provenience ÚV SCR – je logicky jasné, že určitou část materiálů (možná právě včetně personální agendy zaměstnanců) zpracovávala právě (i) ona, vzhledem ke svým kompetencím (mj. šlo o zkušenou písařku, strojopisné záznamy zpracovávala i jako anonymní kancelářská síla). Vzhledem k dynamice vývoje SCR jako organizace je pravděpodobné, že adekvátně potřebám vnitřní organizace se náplň práce (i) u Anny Danielové od začátku proměňovala. Od období podzimu 1969 až do počátku roku 1971 tedy zatím z rozsáhlého fondu SCR nemáme téměř žádné přesné informace o jejím působení, s výjimkou údaje, že již na ustavujícím sjezdu byla jmenována členkou Ústřední revizní a kontrolní komise SCR (Lhotka, 2009 s. 12).⁵¹ Zajímavá je charakteristika uvedená v osobní složce,

51 Z doposud známých informací o činnosti práce této komise (Lhotka, 2009, s. 12; resp. též *Románo líl* 2/1970, s. 4) je zřejmé, že být členem této komise neobsahovalo náplň zaměstnance na plný úvazek, u Anny Danielové jde evidentně o jednu z mnoha funkcí v nově založené organizaci, resp. jen o část její pracovní náplně. Opět narážíme na limity problému aktuálně stále historicky nezpracovaného (vnitřního) vývoje SCR. Podotýkám, že pozornost složité pracovní náplni v kontextu činnosti Jazykové sub-komise pro cikánštinu jsem věnovala i u Antonína Daniela coby kmenového zaměstnance SCR (Závodská, 2021, s. 137, resp. napříč v tomto textu zpracovaná role Antonína Daniela v jazykové komisi jako rodilého mluvčího a člena pracovní skupiny, a zároveň na jiné úrovni i podpoře práce této komise z pozice vedoucího funkcionáře ÚV SCR).

kteřou na Annu Danielovou vedl její poslední zaměstnavatel. Zde se dochoval mezi záznamy o předchozích zaměstnáních údaj o tom, odkdy dokdy působila ve Svazu Cikánů-Romů (v Brně), kde stojí, že zastávala práci jako „politická pracovnice pro sociálně-právní záležitosti“.⁵² Co se pod takto složitě formulovanou pracovní charakteristikou míní za náplň práce, lze nahlédnout v následujících podkapitolách – jedná se alespoň částečně i o činnost pro Sociálně-zdravotní komisi SCR, kde působila od jara 1971 jako tajemnice komise.⁵³ V roce 1971 jsou podrobnosti o činnosti Anny Danielové v identifikovaných archivních materiálech už natolik četné, že je možné alespoň některé segmenty její činnosti v SCR kompaktně popsat.⁵⁴

4.2 Komise bývalých vězňů koncentračních táborů

Ze souboru archivních materiálů fondu ÚV SCR v MZA je od roku 2016 v odborné literatuře postupně reflektována existence Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, a to částečně již i včetně zohlednění podstatného významu Anny Danielové a její práce pro vznik a činnost SCR (Závodská a Viková, 2016; Donert, 2017 a 2024; Berkýová, 2020 a další).⁵⁵ Právě s materiály agendy této Komise zůstala Anna Danielová jako pomocná kancelářská síla pracovat i po 1. 4. 1973, kdy přešla správa SCR pod řízení Likvidační komise.⁵⁶ Než zde popíši práci Anny Danielové v tomto období, je užitečné pokusit se systematicky zařadit organizaci práce této Komise do hierarchie i chronologie vývoje práce SCR. Z písemností vzešlých z činnosti Komise bývalých vězňů KT, a rovněž ze zpravodaje *Románo líl 3/1971*, je zřejmé, že komise byla jakousi subkomisí – podobně jako například jazyková (sub)komise ve Společensko-vědní komisi SCR – a organizačně původně zřejmě spadala pod Sociálně-zdravotní komisi SCR, v některých souvislostech byla později (opět podobně jako zmíněná jazyková komise) ale chápána jako samostatná Komise.

Sociálně-zdravotní komise byla jednou z pěti pracovních komisí ustanovených na prvním jednání předsednictva SCR (Lhotka, 2009, s. 10), původně takto zřízená pod názvem Sociální komise.⁵⁷ K agendě této Sociální komise bohužel nejsou

52 AMB, B1-34.

53 MZA, f. G 434, i. č. 45. *Románo líl 2/1971*, s. 6–7.

54 Pro rok 1973 se dokonce zachoval poměrně podrobný individuální plán práce, datovaný 2. 1. 1973 – viz faksimile na s. 85. MZA, f. G 434, k. 36, i. č. 178, fol. 86.

55 Název komise se v agendě SCR postupně ustaloval. V roce 1971 variuje mezi Komise bývalých vězňů KT Osvětím a Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, případně vzácně také Komise pro vydávání osvědčení. MZA, f. G 434, k. 7 a k. 8, resp. též k. 9 (zde výtisky *Románo líl*, kam v roce 1972 členové této Komise přispívají).

56 MZA, G 434, k. 11.

57 V souvislosti s prací této komise s objevuje také název „sociální oddělení“, jako například v *Románo líl 3/1972*, s. 21, nebo v běžné vnitrosvazové administrativě (MZA, f. G 434, k. 8, fol. 170 ad.).

v odborné literatuře zatím systematicky zpracovaná fakta, stejně jako u ostatních komisí SCR, včetně Komise právní – jejíž agenda se s agendou Sociální komise v následujících letech často prolínala. Co o historii Sociální komise vysvětluje z archivovaných materiálů, je, že v organizaci vedení této komise, v němž původně byl předsedou komise Ján Šipoš, došlo v listopadu 1970 ke změně a předsedou se stal nově Stanislav Kier (někdy uváděný jako Kýr). Tato původně jmenovaná Sociální komise na své schůzi 19. března následujícího roku změnila svůj název na Sociálně-zdravotní komisi, a z této schůze máme i zprávu, že se Anna Danielová stává tajemnicí této komise.⁵⁸ Přesun těžiště její práce do činností spojených s působením Sociální komise je patrný na více úrovních a z jejich četnosti i škály výskytu je zřejmé, že aktivity v nich zachycené mají kontinuitu nejméně v roce předcházejícím. Tato jednání jsou spojena právě s vyjednáváním vyřizování postupu žádostí o odškodnění podle zákona 255/1946 Sb.

Řešení a praktická pomoc žadatelům a potenciálním žadatelům o toto odškodnění je v aktivitách SCR patrná už v procesu jeho vzniku a v roce 1969. Zejména Tomáš Holomek (jehož jedna z funkcí ve Svazu bylo i předsednictví v Právní komisi SCR)⁵⁹ již v *Informačním zpravodaji* 3/1969 a dále 5/1969 popsal možnosti získání kompenzací formou podání žádosti o odškodnění podle zákona 255/1946 a podrobně uvedl potřebné náležitosti s vyřizováním žádosti spojené. Minimálně od této doby se SCR po celou další dobu své existence zabývá právní a administrativní podporou Romů, kteří by na takové odškodnění podle tehdy platné legislativy mohli mít právní nárok. Do agendy Sociální komise systematicky tato podpora spadala i v intenci pomoci Romům s vyřizováním nároku na jejich důchodové zabezpečení (Závodská a Víková, 2016, s. 110; Berkyová, 2020, s. 67), přesněji nároku na starobní, invalidní či částečně invalidní důchod. Anna Danielová byla konkrétními úkoly spojenými s vyjednáváním náležitých příloh k jednotlivým žádostem o osvědčení pověřována od ÚV SCR nejpozději již od listopadu 1970 (viz faksimile na s. 82) a v této době vyjednávala otázky spojené s příjmem a se zpracováním žádostí na Ministerstvu národní obrany a Svazu protifašistických bojovníků.⁶⁰

58 MZA, f. G 434, i. č. 45. *Románo lil* 2/1971, s. 6–7.

59 Lhotka, 2009, s. 10.

60 MZA, f. G 434, k. 8, fol. 36–38.

8A / 3 listy⁷⁾

Ústřední výbor Svazu Cikánů - Romů ČSR se sídlem v Brně, Dimitrovova

Pro poradu sekretariátu
konanou dne 3. května 1971

Komise

obsah:	Návrh na opatření
Zpráva o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946 Sb.	Pomoci našim Romům, kteří byli věznění za doby fašistické okupace, aby jejich žádosti o osvědčení 255/1946 Sb. byly vyřešeny.

Vypracovala:

Anna Danielová
soc. odd. ÚV SCR ČSR

Předkládá:

Zigmund Vágai
tajemník ÚV SCR ČSR

V Brně dne 23. 4. 1971

36

Zpráva o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946 Sb., 24. 3. 1971, Brno I Uloženo v Moravském zemském archivu (MZA), fond Svaz Cikánů-Romů - Ústřední výbor, k. 8, i. č. 32, fol. 36-38

Z p r á v a o jednáních na Svazu protifašistických bojovníků
a Vojenského hist. ústavu v Praze.

Naši soukmenovci byli za doby fašistické okupace vězněni v koncentračních táborech z rasových důvodů, mnoho jich zahynulo, poněvadž nevydrželi fyzické a duševní strádání, jen málo se jich vrátilo domů. Většina z nich má narušené zdraví, jsou pod stálým lékařským dohledem, mnozí z nich již zemřeli.

Pro odchod do starobního důchodu, invalidního a částečně invalidního potřebují jako doklad o věznění osvědčení dle § 8 zák 255/1946 Sb.

V Informačním zpravodaji č. 5/1969 ze dne 19. 11. 1969 na str. 20 - 22 jsme přesně informovali, co všechno je zapotřebí k vyřízení tohoto osvědčení. Někteří naši občané si žádost o osvědčení podali již v roce 1968, 1969, avšak do dnešního dne ji nemají vyřízenou. Dle zák. 161/1968, kteří odcházejí do SD, CID, nebo ID měli nárok i na zvýšení důchodů, ale nemohou toto obdržet, poněvadž k žádosti o zvýšení je nutno přiložit zmíněné osvědčení. Marně tedy čekají na vyřízení svých žádostí.

V čem tedy vězí příčina?

V příloze k žádosti o osvědčení potvrzuje MNV každému našemu občanovi, že byl odvečen a persekuován z rasových důvodů. Zřejmě toto potvrzení z obce není dostačující, i když to místopřísežně potvrzují tři svědci. P r o č ?

Totíž na potvrzeních, která vydává Mezinárodní červený kříž Arolsen - se u Cikánů jako důvod věznění uvádí:

" A s o c i a l, Berufscheu, Berufsbrechr - Schwarzel Winkel - " t.zn. nežádoucí, štitící se práce, sabotér - černý trojúhelník Černý trojúhelník- Schwarzer Winkel - nosily nežádoucí živly - Cikáni kromě tohoto označení měli před vězeňským číslem velké - Z - což zn. Zigeuner = Cikán. V Osvětlení byli ve zvláštním táboře pro Cikány, "Birkenau", kde byli Cikáni z Československa, Polska, Ruska, Německa, Francie, Itálie atd.

Při jednání v listopadu 1970 jsem měla námitky, že Cikáni nebyli odvečeni do koncentračních táborů jako nežádoucí živly, nýbrž, že to byly rasové důvody, (Proč tedy byly odvečeny malé děti, ženy a starci?), a že to byly hromadné akce!

Bylo hovořeno v tom smyslu, že Svaz Romů v ČSR jako zájmová organizace Národní fronty, by měla prokázat hlavně jmennými seznamy odvečených Romů, že šlo o hromadné akce.

Bylo mi doporučeno, že by SCR mělo pátrat po archívech, zda by se nenašly seznamy odvečených Cikánů.

Z pověření ÚV SCR č.j. 2907/1970 ze dne 10. 11. 1970 a 24. 11. 1970 navštívila jsem Státní archiv v Brně, Žerotinovo nám., avšak se zřejmě žádné seznamy nezachovaly (snad jeden z konce r. 1943, ale to byl transport i jiných lidí)

87

Dále spolu se s. Bartolomějem Danielem, prom. historikem, který pracoval v archivu v Praze, jsme byli v Ústředním archivu v Praze, ve státním archivu v Rajhradě u Brna - součást archivu v Brně, avšak v žádném se nám nepodařilo nic najít. (Jednalo se nám o transporty, které byly jako hlavní v zemích historických a to: 1. 8. 1942 do Hodonína u Kunštátu, dále začátkem ledna 1943 a 7. května 1943 do Osvětimi)

Začátkem března t.r. jsem se byla porádit na Feder. Svazu protifašistických bojovníků v Praze se s. I. Lömem, kde bylo doporučeno, že ÚV SCR ČSR by se měl obrátit na VHÚ v Praze se žádostí o přijetí zástupců naší organizace, s účastí 1 - 2 občanů Romů, kteří byli v koncentračním táboře, dále zástupce NF, SPB, VHÚ - členů komise, která vyřizuje osvědčení 255/1946 Sb. - aby jednání se zaměřilo na to, aby se s konečnou platností vyřešily žádosti pro všechny Cikány, kteří byli za okupace vězněni v konc. táboře.

Při jednání v Praze na ČSČK jsem druhý den zašla na VHÚ, abych se zde informovala, jakým způsobem bychom jako organizace toto měli řešit. Jednání trvalo skoro 2 hodiny, byla jsem dotázána, zda jsem byla vězněna a zda si pamatuji, co vše se událo před 28 lety.

Vypovídala jsem přesně tak, jak se věci udály, přesná data transportů, které cikánské osady byly zlikvidovány, odkud Cikáni byli hromadně odvezeni (Oslavany, Kostivárna, Brno, Uherčice, Ivan, Svatobořice, Čeložnice, Kyjov, Strážnice, Petrov, Vizovice, Uher. Hradiště - většinou to byla jižní Morava (hlavní soustředění bylo v Brně na jatkách a v "robotárně", v Jihlavě, Olomouci, Ostravě, Praze, a. j. Na Slovensku to byly obce na hranicích Moravy a Slovenska a většinou západní Slovensko.

Ke konci jednání bylo doporučeno:

1. ÚV SCR ČSR by mělo mít seznamy odvětvěných Cikánů - tak, jak to má Židovská obec;
2. ÚV SCR ČSR by se mělo obrátit na Feder. min. vnitra se žádostí (písemně) na základě čeho, jakých výnosů, byly nařízeny transporty Cikánů do koncentračních táborů a získat také opisy seznamů jmenovaných, které by měly být archivovány na ÚV SCR ČSR.
3. ÚV SCR ČSR by se měl obrátit na FSPB v Praze - Legerova 22, aby nám svým prostřednictvím pomohl v Arolsensu zjistit, které případy v koncentračních táborech byly kriminální (zelený winkel - nemá nárok na osvědčení 255/1946 Sb)

Žádosti o odškodnění za pseudolékařské pokusy dosud nejsou také vyřízeny, bylo sděleno na SPB, že komise, které tyto žádosti prověřují, po schválení Federální komise uvědomí každého žadatele písemně.

Je tedy naší povinností, aby naše organizace zaujala konečné stanovisko, jakým způsobem pomoci všem našim Romům, aby získali osvědčení o věznění v koncentračních táborech za doby fašistické okupace.

V Brně 23. 4. 1971

Vypracovala: Anna Danielová

V dubnu 1971, kdy již byla ve funkci tajemnice Sociálně-zdravotní komise, zpracovala pro Sekretariát ÚV SCR „Zprávu o jednáních na SPB a VHÚ týkající se osvědčení 255/1946“,⁶¹ kde průběh a výsledky těchto jednání shrnuje. Jak už bylo z této Zprávy citováno (Závodská a Viková, 2016), Danielová zde postihuje problematiku skutečnosti, že i řádně podané žádosti od Romů nejsou adekvátně vyhodnocované: Dochází například k tomu, že jejich pronásledování za nacismu není uznáno jako pronásledování z rasových důvodů. Jak ve Zprávě uvádí, podnikla sama nebo později s dalším členem SCR – promováním historikem Bartolomějem Danielem (1924–2001) – z pověření ÚV SCR v uplynulých měsících několik návštěv také v archivních fondech tehdejšího Státního archivu v Brně (dnes Moravský zemský archiv) a v Rajhradě (dnes Státní okresní archiv Brno-venkov) a Státního archivu v Praze. Přestože ani v jedné z uvedených archivních institucí (zatím) neuspěli a nemohli MNO a SPB listinné důkazy o vypravovaných transportech z Protektorátu Čechy-Morava předložit, uvádí ve své Zprávě o jednání, které proběhlo v lednu 1971 na Vojenském historickém ústavu, také toto:

„Jednání trvalo skoro dvě hodiny. Byla jsem dotázána, zda jsem byla vězněna a zda si pamatuji, co vše se událo před 28 lety. Vypovídala jsem přesně tak, jak se věci udály, přesná data transportů, které cikánské osady byly zlikvidovány, odkud Cikáni byli hromadně odvezeni (Oslavany, Kostivárna, Brno, Uherčice, Ivaň, Čeložnice, Svatobořice, Kyjov, Strážnice, Petrov, Vizovice, Uher. Hradiště...“⁶²

Z celé Zprávy (viz faksimile na s. 81–83), jakož i z této citace, je zřejmé, že Anna Danielová byla již v této době plně kompetentní nejen se orientovat jako zkušená personalistka v praxi administrativní agendy vyřizování nároku na důchod (resp. odškodnění dle Zák. č. 255/1946 Sb., a dále také odškodnění za zločinné lékařské pokusy), ale především nepouštět ze zřetele skutečnou podstatu nároku na kompenzace – který byl spojen s historickou nespravedlností vůči Romům. To dokázala (v pozici úřednickými dotazy „zkoušené“ jednatelky) z podstaty historické reality, která se jí i osobně týkala, zpaměti nejen obhájit, ale i konkrétním vyjmenováním patřičných lokalit doložit historicky ověřitelnými a později i ověřenými fakty.⁶³ Její Zpráva, která byla 3. 5. 1971 projednána na ÚV SCR, obsahuje i konstruktivní návrhy vzešlé z proběhlých jednání, které zřejmě vedly k postupnému ustanovení pracovní skupiny od léta známé jako Komise bývalých vězňů koncentračních táborů SCR.

61 Tamtéž.

62 Srovnáme-li výčet uvedených lokalit – v roce 1971 šlo o ještě nezpracované téma – s tím, jak postupně dokumentaci genocidy k nim systematicky zpracoval historik Nečas, je jistota, s jakou Danielová dokázala předestřít a přesně lokalizovat pracovníkům Komise pro odškodnění historická fakta z autopsie, doslova ohromující.

63 První publikované texty Ctibora Nečase začaly vycházet v odborných periodikách od roku 1972 (viz např. Výběrová osobní bibliografie Ctibora Nečase, publikovaná v *Romano džaniben* 2/2013, s. 20–31).

Činnost nově vzniklé Komise započala v polovině roku 1971. Od léta toho roku probíhala intenzivní jednání mezi SCR, MNO a ÚV SPB, která se až do jara 1973 realizovala v Brně nebo i přímo Praze. Tato jednání za SCR vedli jak členové Komise (která postupně vykrystalizovala v devítičlennou pracovní skupinu s předsedou Josefem Jelínkem, tedy: Rudolf Daniel, Tomáš Šubrt, František Kýr, Marie Ištvanová, Zdeněk Daňhel, Emil Daniel, Tomáš Holomek a Anna Danielová),⁶⁴ tak další členové SCR, zejména Antonín Daniel v době, kdy se již naplno realizovala silná administrativní podpora oprávněným žadatelům – kterou personálně zajišťovala právě Anna Danielová. Určitá statistická data o vyřizovaných žádostech⁶⁵ se dochovala i v archivních pramenech precizně vypracovaných právě Annou Danielovou. Z nich vyplývá, že SCR až do roku 1973 administroval žádosti 122 žadatelů. Tento údaj pochází z již závěrečného období existence SCR, kdy po březnu 1973 s likvidací SCR nutně začalo docházet k postupnému ukončení práce tehdy již bývalé Komise vězňů koncentračních táborů. Jak je patrné z dochovaných archiválií, v létě 1973 administrativu nadále zpracovávala Anna Danielová, často ale již pouze v roli asistentky (někdy pod příjmením Danielová, jindy už jen pod zkratkou „Dan.“) jednoho z členů Likvidační komise SCR, kterým byl Vladislav Blažek – jenž v té době korespondenci ohledně stále probíhajících procesních záležitostí týkajících se žádostí o Osvědčení s MNO oficiálně podepisoval. Z pokynu tohoto likvidátora se zachoval zápis z 21. 8. 1974, že „je třeba písemností týkající se osvědčení podle zákona 255/46 archivovat, pokud možno vcelku.“⁶⁶ Domnívám se, že v tu dobu šlo o již v podstatě uspořádané materiály, které podle pokynů Likvidační komise dle směrnice pro sepsání a archivování písemností zpracovala před svým odchodem Anna Danielová, a ty se takto dodnes dochovaly uložené v Moravském zemském archivu.⁶⁷

Komise bývalých vězňů v letech 1971–1973 nejen že výrazně přispěla pomocí desítkám oprávněných romských žadatelů ke kompenzaci jejich utrpení za druhé světové války, ale znamenala (i ve spojitosti se spoluprací s historiky Vlastou Kladivovou a C. Nečasem, viz Závodská a Viková, 2016) podstatný posun v otevření tématu genocidy Romů z intimity romské komemorace postupně i do širšího společenského povědomí. Víze vybudování památníků romským obětem byly v tuto dobu posíleny skutky: jak vlastní prací na zpřesnění dokumentace zločinů proti lidskosti nebo podporou perzekvovaným jednotlivcům a jejich rodinám, tak i uspořádáním pietního aktu na místě hromadného hřbitova

64 MZA, f. G 434, k. 7.

65 Přehledně vliv činnosti SCR na průběh zpracovávání žádostí uvádí Berkyová (2020), dále Čapková (2024, s.116).

66 MZA, f. G 434, k. 11, fol. 122.

67 Jde o kartony 7 a 8 fondu G 434, popsané poprvé ve Závodská a Viková, 2016. Pokyny k uspořádání dostala Anna Danielová od Likvidační komise již 25. 6. 1973. MZA, f. G 434, k 11, i. č. 51, fol. 57–60.

někdejšího tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. V agendě Sociálně-zdravotní komise se pro rok 1973 zachoval rozpočet na činnost Komise bývalých vězňů KT, který počítal s budováním památníku v Hodoníně u Kunštátu.⁶⁸

4.3 Komise žen

Na stejném dokumentu s rozpočtem na rok 1973, uvedeném v předchozí podkapitole, se rovněž nachází rozpočet pro jinou subkomisi Sociálně-zdravotní komise SCR, a tou je Komise žen. O historii této Komise doposud neexistovaly v literatuře žádné zprávy, a tento článek tak přináší nový historický objev, spojený s odhalováním biografie Anny Danielové, která byla také její spoluzakladatelkou. Archivní materiály, jež se k této komisi zatím podařilo identifikovat, čítají pouhých 18 fólií, což je celek 17 + 1 list spojený kancelářskou svorkou. Nejsdílňějším dokumentem je dopis Anny Danielové z 29. 8. 1972 tajemníkům KV SCR (viz faksimile na s. 88) o iniciativě vzniku Komise žen při ÚV SCR. V tomto listu k opodstatnění a realizaci iniciativy uvádí:

„ÚV SCR ve své činnosti se zaměřuje i na řešení otázky sociálního a společenského postavení romských žen. Považujeme tento problém za velmi důležitý [...], proto doporučujeme, aby ve Vašem kraji byly určeny 2 romské ženy – měly by to být ženy, které pracují v SCR jako funkcionářky, které by se staly členkami komise žen při ÚV SCR.“

K programu a náplni práce vznikající Komise žen dále píše:

„... mimo jiné bude těžiště práce komise žen na výchovu romské mládeže, hlavně mládeže předškolního věku. Ve spolupráci s ČSŽ, ČČK se zaměří i na jiné úseky, jako získávání kvalifikace, zdravotní kurzy, kurzy vaření, šití apod.“⁶⁹

Termín pro zaslání sdělení, které ženy za jednotlivé KV SCR budou v Komisi žen, byl stanoven na 30. 9. 1972. Tato jména se zatím nepodařilo zjistit, ale je možné, že k jejich dohledání v budoucnu ještě přispěje historická práce i v lokálních archivech ČR, kde by v archivovaných materiálech KV SCR mohla být dochovaná například relevantní korespondence či snad i jiné materiály reagující na pokyny A. Danielové z ÚV SCR.

Z materiálů Zdravotně-sociální komise spojených s Komisí žen lze zatím jen konstatovat, že zrod Komise žen v druhé polovině roku 1972 navazoval na aktivity romských žen u příležitosti MDŽ, které tajemníci SCR nejpozději od jara 1971 organizovali. O průběhu aktivu, který se konal 4. 3. 1971 v Brně (v Závodním

68 MZA, f. G 434, k. 7, i. č. 26, fol. 5. Plán na vybudování památníku tamtéž, k. 30, i. č. 161.

69 MZA, f. G 434, k. 7, i. č. 29, fol. 14–18.

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR SVAZU CIKÁNŮ-ROMŮ V ČSR
BRNO, DIMITROVA 16

Komise žen!

Všem tajemníkům KV SCR
v ČSR

Váš dopis značky/ ze dne

Náš značka

Vyřizuje

Brno

1/1323/72

Jan

29.8.1972

Věc:

Vážený souduhu tajemníka,

ÚV SCR ve své činnosti se zaměřuje i na řešení otázky sociálního a společenského postavení romských žen. Považujeme tento problém za velmi důležitý, a proto doporučujeme, aby ve Vašem kraji byly určeny 2 romské ženy - měly by to být ženy, které pracují v SCR jako funkcionářky, které by se staly členkami komise žen při ÚV SCR.

Domníváme se, že pochopíte význam této komise, která bude pomáhat plnit program SCR. Mlademe velký důraz na ustavení této komise, protože mimo jiné bude těžit práce komise žen na výchovu romské mládeže, hlavně mládeže předškolního věku. Ve spolupráci s ČSĽ, ČČR se zabývá i na jiné úseky, jako získávání kvalifikace, sávrovní kurzy, kurzy vaření, šiti apod.

Doplňování těchto úkolů bude komise žen pomáhat v plnění programu, který je obsažen ve Statutu výboru žen. Tím, že naše ženy budou zapojeny do komise žen při ÚV SCR, zvýší se i společenský status a role SCR v naší socialistické společnosti, v níž se podílí na participaci plnění i tvorby celostátní politiky. Prosíme, abyste nám nahlásili přesnou adresu soudušek, které by pracovaly v uvedené komisi, nejpozději do 30.9.1972.

Děkujeme Vám za spolupráci a jsme se souduškým pozdravem.

Anna BARTHOVÁ
ref. ...

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR
Svazu Cikánů-Romů v ČSR 7
BRNO Dimitrova 16

Telefon: 54 681
54 761

3

klubu Služeb města Brna, na adrese Staňkova 4–6) referovala na stránkách *Románo lil* pracovnice Českého červeného kříže MěV Brno.⁷⁰ Spolupráce s Českým červeným křížem a se Svazem žen figuruje také jako jeden z mnoha úkolů v pracovním plánu Anny Danielové na rok 1973 (viz faksimile na s. 85).

Historii Komise žen v SCR brzo po jejím založení ukončila likvidace celé organizace SCR, a nemohla tak být naplněna vize, že by v sociální práci SCR měla své specifické místo. Přesto se jedná o významnou iniciativu, která by ještě v budoucnu, až bude lépe zdokumentována práce Sociální komise (Sociálně-zdravotní komise) SCR, mohla být doceněna.⁷¹

5 Závěr

Anna Danielová vyniká jako historická osobnost v dějinách Romů nejen v českých zemích. Ačkoli k jejímu životopisu se zatím podařilo shromáždit prameny hlavně úřední povahy, vystupuje z těchto administrativních dokumentů žena nejen vzdělaná a ve své práci precizní a spolehlivá, ale vždy zároveň žena pozorná a citlivě zohledňující sociální realitu své doby. S podporou své rodiny začala jako šestnáctiletá dívka ještě v době před druhou světovou válkou studovat Obchodní akademii v Brně, kterou úspěšně dokončila. Ovládala několik světových jazyků: němčinu, francouzštinu a částečně angličtinu, a není důvod se domnívat, že by (mezi svými od malička romsky mluvícími sourozenci) neovládala romštinu.⁷² V profesi, na kterou se svým studiem připravovala a která se skutečně stala jejím celoživotním povoláním, se uplatnila tajně už v krajně nepříznivých okolnostech doby války – a po konci války okamžitě našla plnohodnotné zaměstnání i ve státních službách. Její široké profesní kompetence – od státní úřednice přes personalistku, které postupně získávala v prvních dvou dekadách po konci války, se později uplatnily ve prospěch narovnání sociálního postavení Romů ve společnosti, když naplno mohla pracovat pro Svaz Cikánů-Romů, jehož byla také spoluzakladatelkou. Do činnosti této organizace ovšem právě Anna Danielová nevstoupila z ničeho nic, ale podílela se na aktivitách dalších občanských romských aktivistů v Brně již od roku 1950. V případě úřednice a personalistky Danielové se „rutinní“

70 MZA, G 434, k. 9. *Románo lil* 2/1971, s. 14–15.

71 V nalezených 18 fóliích zachycující iniciativu Komise žen jsem nenašla žádnou zmínku o problematice sterilizací romských žen (viz i tematické číslo *Romano džaniben* 2/2019). Vzhledem ke zmínce citovaného dokumentu, kde stojí také, že se „zvýší společenský status a role SCR, v níž se podílí na socialistické společnosti, v níž se podílí na participaci plnění i tvorby celostátní politiky“ ...nevylučuji ale, že v materiálech spojených se sociální prací SCR by se archiválie k této problematice mohly ještě najít.

72 I když přímo k otázce, zdali Anna Danielová mluvila aktivně romsky, bohužel, zatím nemáme přímé prameny, z kontextu spojeného se životem jejích sourozenců usuzuji, že jde o otázku jen teoretickou a zbytečnou a že romština byla její mateřštinou. Starší bratr Antonín byl v romštině přímo rodilým expertem a sestra Anděla (s níž měla Anna až do své smrti blízký osobní vztah) podle osobního svědectví C. Nečas romsky mluvila také (Nečas, 2002, s. 86).

administrativní práce vzácně snoubila se zřetelně aktivním postojem, jímž se kontinuálně po válce projevovala její romská identita. Kontinuita vlastní sounáležitosti s Romy je u Anny Danielové patrná po celý její život – narodila se a vyrůstala v romské kolonii v rodině Danielů v Oslavanech a se svou původní rodinou byla v úzkém spojení po celý život, v jehož závěru se do Oslavan po desetiletích prožitých v Brně trvale vrátila. Svým vzděláním a také svou prací dosahovala posílení kompetencí vyjednávat za svou komunitu a za Romy lepší podmínky – a to vlastní opakovanou angažovaností ve snaze pomoci vyjednávat existenci oficiálních romských institucí; resp. svými kontakty (nejen) s podobně angažovanými Romy. Po vzniku organizace Svaz Cikánů-Romů patřila mezi jeho neaktivnější pracovníky, o čemž svědčí nejen vzpomínky jejich tehdejších spolupracovníků (v nichž je také jako Romka zmiňována),⁷³ ale i množství archivních dokumentů – které se zatím podařilo identifikovat zejména v agendě Sociálně-zdravotní komise SCR, respektive v sociálním oddělení SCR. Její (z velké části i neviditelná, administrativní) práce stojí za konzistentní snahou o zajištění důstojného stáří Romům přeživším věznění v koncentračních táborech a jejich rodinám, když se podílela na práci spojené s úsilím o odškodnění obětí druhé světové války, podle zákona č. 255/1946 Sb., jenž v té době jako jediný umožňoval alespoň nějakou rehabilitaci genocidou stížených Romů. Tato práce probíhala nejprve v neformální pracovní skupině uvnitř SCR, později zformované do Komise bývalých vězňů koncentračních táborů. Svými vyjednávacími schopnostmi přispěla osobně k velkému aktuálnímu tématu zakladatelů SCR, jímž důstojná komemorace obětí genocidy Romů byla. Její vytrvalost a péle napomohly zřejmě také následně precizní archivaci materiálů agendy Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, a i tímto způsobem přispěla k možnosti dnes vize pracovníků této komise nejen badatelsky zkoumat, ale také dále naplňovat. V průběhu badatelské práce o Anně Danielové byl učiněn historický objev, že uvnitř SCR vznikla v polovině roku 1972 iniciativa k založení Komise žen, v níž byla aktivní a nápomocnou spolupracovnicí.

V textu rekonstruovaný příběh historické osobnosti Anny Danielové vystupuje na pozadí dějin Romů 20. století jako výrazně inspirativní mozaika jednoho života složená však zejména z úředních pramenů, která by ideálně mohla být doplněna o osobnější vzpomínky na tuto výjimečnou romskou ženu. Na závěr článku si proto dovoluji vyslovit přání, aby tento článek vyvolal zájem o sdílení rodinných vzpomínek v širší rodině Danielů původem z Oslavan, odkud Anna Danielová pocházela.

73 MRK, f. audiodokumentace, př. č. NA 18/2010 a NA 21/2010.

Prameny

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

f. Personální spisy příslušníků MV

Archiv Masarykovy univerzity (AMUNI)

f. A5 - Právnická fakulta

Archiv města Brna (AMB)

f. M 25 – 1. Vyšší hospodářská škola v Kotlářské 9 /

1. Státní obchodní akademie v Brně

f. B 1-34 – Osobní spisy městských zaměstnanců vyvázaných ze služby

f. Z 1 – Policejní přihlášky

Moravské zemské muzeum (MZM), Historické oddělení

Moravský zemský archiv (MZA)

f. B 34 – Německá technika

f. B 124 – Krajský národní výbor Brno

f. B 338 – Jihomoravský krajský národní výbor Brno

f. E 253 – Sběrka matrik

f. G 434 – Svaz Cikánů-Romů – Ústřední výbor Brno

Muzeum romské kultury (MRK), fond audiodokumentace

Státní okresní archiv Brno-venkov (SOkA Brno-venkov)

f. B 16 – Četnická stanice Oslavany

f. C 90 – Městečko Oslavany

f. H 29 – Národní škola Oslavany

f. H 35 – Měšťanská škola v Oslavanech

Vojenský historický archiv (VHA)

Sběrka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození

Literatura

Berkyová, R. (2020). Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách.

Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety. *Romano džaniben*, 27(2), 55–90.

Čapková, K. (2024). Kontinuität der Demütigung: Bewertung der Kriegserfahrungen von Roma und Juden in der NachkriegsTschechoslowakei. *S:I.M.O.N. (Shoah: Intervention. Methods. Documentation)*, 11(1), 107–123.

Daniel, R. (nedatováno). *Housle a kůň*. Nepsaný rukopis.

Daniel, Z., Daniel, Z. (ml.), Hajská, M. a Sadílková, H. (2018). Stíny, vzpomínky a naděje. Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml. *Romano džaniben*, 25(1), 141–165.

- Donert, C. (2017). *The rights of the Roma. The struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. Cambridge University Press. [český překlad: Donert, C. (2024). *Práva Romů*. Academia.]
- Donert, C. (2022). Introduction. In C. Donert a E. Rosehaft (Eds.), *The legacies of the Romani genocide in Europe since 1945* (s. 1–18). Routledge.
- Holý, D. a Nečas, C. (1993). *Žalující píseň: o osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Ústav lidové kultury.
- Horváthová, J., Sigmund Heráková, A. a Šiklová, J. (2018) *Amendar: pohled do světa romských osobností*. Muzeum romské kultury.
- Kyselák, J. (1996a). Oslavanští cikáni. *OKNO*, 10(1), 18–24.
- Kyselák, J. (1996b). Vzpomínka na učitele Maxmiliána Škodu, *OKNO*, 10(1), 16.
- Lhotka, P. (2009). Svaz Cikánů–Romů 1969–1973. In M. Schuster a M. Závodská (Eds.), *Svaz Cikánů–Romů 1969–1973: Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury* (s. 5–23). Muzeum romské kultury.
- Mann, S. E. (1941). Acts of the Apostles in Moravian Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 20(3), 90–92.
- Mička, A. (2016) Muzikantský rod velických Kubíků – Co o něm víme? – Věnováno několika generacím proslulých cikánských muzikantů. *Malovaný kraj*, 52(2), 6–7.
- Nečas, C. (1977). Cikánský tábor v Oslavanech. *Jižní Morava*, 13, 71–79.
- Nečas, C. (2002). Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava*, 38, 77–96.
- Nečas, C. (2005). *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Matice moravská.
- Nečas, C. (2008). *Špalíček romských miniatur: osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Nečas, C. a Závodská, M. (2013). Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase. *Romano džaniben*, 20(1), 20–31.
- Sadílková, H., Slačka, D. a Závodská, M. (2018). *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Muzeum romské kultury.
- Sadílková, H. a Závodská, M. (2022). Asserting a presence in the public sphere: Autobiographies by two Romani Holocaust survivors in Communist Czechoslovakia. In C. Donert a E. Rosenhaft (Eds.), *The legacies of the Romani genocide in Europe since 1945* (s. 183–213). Routledge.
- Sadílková, H., Slačka, D. a Závodská, M. (2025). *Equality and representation. Social and political engagement of Roma in Communist Czechoslovakia 1948–1968*. Brill.
- Schuster, M. (2024, 6. května). Anna Danielová. In K. Fings (Ed.), *Encyclopaedia of the Nazi genocide of the Sinti and Roma in Europe*. <https://encyclopaedia-gsr.eu/lemma/danielova-anna-en-1-0/>

- Smlsal, J. (2024). *Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava*. Ústav pro studium totalitních režimů.
- Yates, D. E. (1949). Hitler and the Gypsies: The fate of Europe's oldest Aryans. *Commentary*, 8(5), 455–459.
- Závodská, M. (2016a). *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu* [Dizertační práce]. Univerzita Karlova.
- Závodská, M. (2016b). Zobrazení sídelní situace Romů v Oslavanech v období 1890–1938. *Sborník Muzea Brněnska*, 17, 79–91.
- Závodská, M. (2018). Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *Romano džaniben*, 25(1), 59–92.
- Závodská, M. (2021). Vznik „jazykové subkomise“ Svazu Cikánů-Romů (1969–1973) pro standardizaci romštiny. *Romano džaniben*, 28(2), 123–154.
- Závodská, M. (2025). Anna Danielová. In H. Sadílková, D. Slačka a M. Závodská, *Equality and representation. Social and political eĕmangement of Roma in Communist Czechoslovakia 1948–1968*, (s. 382–383). Brill.
- Závodská, M. a Viková, L. (2016). Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben*, 23(2), 107–124.